

Mester Béla

Kisebbségi identitás a hálózottság korában

Előzetes kérdések és dilemmák némely, remélhetőleg majd megvalósuló diskurzushoz

A kommunikációs technológiák szemünk előtt végbemenő, ugrásszerű fejlődéséről, amelynek fölemlítését gyakori közhelyes ismételtetése miatt már szinte tiltja a jó modor, a mostani céljaink számára alkalmasnak tűnő szempont szerint két beszédmód létezik:

Az első az individuum oldaláról kívánja elemezni, hogy mi is történik velünk, miközben a számítógép segítségével kommunikálunk.¹ A szerzők beállítódásától függően megkülönböztethetünk egy optimista és egy pesszimista kicsengésű változatot.

Az optimista elemzések leírják, hogy miképpen helyezkedik a felhasználó - majdnem azt írtam, "olvasó" - a hipertext középpontjába, ahol ő maga határozza meg haladása és tájékozódása irányát, miközben könnyed mozdulattal, egy klikkelés segítségével kitör a lineáris szövegek és az azok sorrendjét diktatórikusan meghatározó szerzők világából. Egere játszva rágja szét a Gutenberg-galaxist és mindazt, ami ennek részét képezi: a szöveg zártságát, önazonosságát és örökkévalónak látszó állandóságát, a belé kódolt narratívákat, egyáltalán: minden narratívát. Az egér fogai között szétmállik minden, ami akár csak távolról is emlékeztetne a definiálható, önazonos fogalmakra kezdve Platón ideáitól és eljutván egészen a modern tudomány szigorú fogalomrendszeréig. Mindezekről az örök értéknek, tudástermelési eljárásaink sarkpontjának tekintett dolgokról egyszeriben kiderül, hogy csupán egy kommunikációs technikának, a nyomtatott könyv technikájának a következményei voltak, élni, gondolkodni nélkülük is lehet. A mai felhasználó tudásszerkezete meglepő módon ahhoz hasonló módon működik, mint a középkori írástudóé. Előszertettel használ gyűjteményeket és "quodlibeteket", amelyeket mindegy, hogy hol kezd olvasni és hol fejez be, széljegyzeteket, betoldásokat készít, amelyek ugyanolyan technikával készülnek, mint a főszöveg, következésképpen nem különböztethetők meg attól. A középkori analógia ott nem működik, hogy ma már semmilyen szövegen kívüli intézményes autoritás sem ad hierarchiát a szövegeknek, a hozzáférés nem csak egy szűk elit számára elérhető, és nem kell energiáink nagy részét a ritka, nehezen és drágán reprodukálható szövegek pusztá archiválására fordítani. Szabadon olvasgató szerzetes egy akkora könyvtárban, mint a Föld, akinek nincsenek előljárói, nem kell naphosszat kódexet másolnia, de mégsem nyomasztják elméjét a kimerevített szövegű nyomtatott könyvek a maguk lezártágával, a szerző által szigorúan meghatározott, mindig csak egy irányba vezető mutató- és jegyzetapparátusával. A mai megismerő szubjektum szabadon kompilálja a szövegeket, és mivel ugyanilyen tevékenységet folytató szubjektumokkal van "összedrótozva" ("wired"), maga is ilyen szövegekkel találkozik, lassan nem tudja, mi az eredeti szöveg, ki a szerző, de ilyesmi nem is érdekli. Individuumunk nem posztmodern, nem dekonstruálja a szöveget: ezt a munkát elvégezte helyette öntudatlanul maga a technológia, ő már azt sem tudja, milyen egy dekonstruálatlan szöveg, a szövegek dekonstrukció utáni állapota lesz neki természetes. Az ideáltipikus felhasználó, a mai "bedrótozott" megismerő szubjektum szabadon úszik a szövegek áramában, játszik azokkal, és megszabadulva azoktól az igen kidolgozott hierarchizált autoritásoktól, amelyek mind az oralitás, mind a kirografikus, mind a tipografikus kultúra korát jellemezték, az emberiség történetében először *szabadon és egyénien gondolkodik*.

Más természetű, gyakorlatiasabb elemzések inkább példák, szociológiai esettanulmányok révén világítják meg, mit jelent az egyénnek a világhálóba kapcsolódni. Az alaplegenda a nyugati nagyvárosok dzsungelében élő, iskolai elvégzése óta munkanélküli, enyhén diszlexiás, a biológiai függőség határáig kábítószerező, kisebb bűncselekményeket elkövető hajléktalan fiatalról szól, aki, miután a környezet szociális munkása felkarolta és bevezette a kerületi közösségi ház számítógéptermebe, találkozáskor a barátságos internetes környezettel, legyőzte a tanulás és általában a szellemi dolgok iránti, egykori rossz iskolai emlékeiből táplálkozó undorát, a monitoron - mivel az nem emlékeztet tankönyvre vagy füzetre -, diszlexiáját leküzdve, nagyszerűen eltájékozik, és azóta maga is web-designer (vagy szociális munkás). E verzió szerint tehát a hátrányos helyzetből indult fiataloknak, akik számára az iskolai intézményrendszer csupán idegen és érthetetlen elnyomó gépezet, a számítógépes felületek nyújthatnak kibontakozást személyiségük kifejlésztésére, hiszen itt nem úgy tanul az ember, mint az iskolában, hanem úgy, mint

az életben: menet közben. (Az ember hajlamos lenne úgy fogalmazni: "munka közben", csak hogy éppenséggel a munka, tanulás, szórakozás tevékenységeinek az összekeveredéséről/ötvöződéséről is szó van.)

A pesszimista verzió az egyén és az új kommunikációs technológia kapcsolatának tulajdonképpen ugyanazokat az aspektusait emeli ki, "csupán" választott értékrendszere más, ezért másképpen értékeli ugyanazokat a jelenségeket. A fiatalok internetfüggőségéről, a való világ és a virtuális világ elméjükben való káros összekeveredéséről szóló, néhol színvonalas elemzéssel egybekapcsolt, néhol igencsak lapos gondolatmenetek félelmetesen emlékeztetnek azokra a 17-18. századi előzményekre, amelyekben a könyvek túl gyakori olvasásától óvták az ifjúságot, mondván, hogy a regényekben megtestesülő fikciót összekeverik majd a valósággal. (A brit puritánok egyenesen az ördög műfajának tekintették az akkor születő angol regényt. Egyébként fikció és valóság tényleg összekeveredett néha az akkori fejekben: gondoljunk csak a Werthert követő öngyilkossági hullámra.) Úgy látszik, hogy új műfajok, új médiumok megjelenése a kortárs elemzőkben gyakran kelti azt a képzetet, hogy az individualitás, a szabad egyéni gondolkodás záloga mindig az *előző* technológiához való kötődés, míg ami éppen modern, az a szabadság és az individualitás ellensége. Így ma azt a klasszikus fikciós regényt ajánlják az ifjúságnak a videojátékok és az interneten található tartalmak ("káros") fikciójával szemben, amelyektől eleik ugyanolyan érvek alapján tiltották az akkori ifjúságot.

Az egyéni önrendelkezés és szabadság korlátozását más módon, elméletibb igénnyel is az új kommunikációs technológia fejére olvassák az elemzők. Itt az a meglepő, hogy a tudás szerkezetében bekövetkezett változások közül ugyanazok az elemek jelennek meg a megismerő szubjektum félrevezetéseként, rabságaként, korlátozásaként, amelyeket főntebb éppen a szabadság és egyéniség biztosítójaként citáltunk: a szövegek szabad kompilációja, egymásba tűnése, a források teljes ellenőrizhetőségének a hiánya. Itt voltaképpen arról van szó, hogy magát az alapszituációt, az egyén "bedrótozottságát" kétféleképpen lehet leírni. Egyrészt olyan társadalmi tudásállapotként, amelyben a régebbi kommunikációs technológiáktól implikált helyzetétől eltérően *hierarchiamentesen* kapcsolódnak egymáshoz és az így létrejött közösséghez az individuumok; másrészt a kiberpunk irodalomból ismert rémtörténetekhez hasonlónak is lehet látni korunk valóságát: a "bedrótozottság" révén valami, az eddiginél sokkal rejtettebb, rafináltabb, ugyanakkor totálisabb hatalom férkőzik magánszféránkba úgy, hogy észre sem vesszük.

A főnti értékelések összevetésével világossá válik, hogy végső soron az elemzők antropológiai előfeltevéseinek a különbségéről van szó. Igazából nem abban térnek el egymástól, ahogyan a jelenségeket értékelik, hanem abban, hogy mást jelent nekik az autonóm emberi gondolkodás, a szellemileg független ember. Ezek az előfeltevések azonban mélyen gyökereznek valamely médium által meghatározott paradigmában. Képpen fogalmazva: *vagy* az agorán vitatkozó polgárt, *vagy* a dolgozószobája magányában csöndben olvasó tudóst tekintik a szabad, gondolkodó ember mintájának, azaz *vagy* az oralitás, *vagy* a könyvnyomtatás kommunikációs szerkezete által meghatározott megismerés- és kommunikációs típusok analógiájára képzelik el a "jó" és "rossz" megismerést és kommunikációt egy olyan közegben, amelyet egy harmadik, az előző kettőtől radikálisan különböző médium határoz meg.

Ennél a pontnál óhatatlanul beleütközünk azokba a kérdésekbe, hogy milyen lesz a "bedrótozott" egyének közössége. Hogyan viszonyulnak egymáshoz, megjelenik-e tudatukban a közösség, mint a tagjaitól elvonatkoztatott entitás stb. Ezek olyan problémák, amelyek átvezetnek bennünket az írás elején ígért második beszédmódhoz, amely a közösségek szempontjából elemzi a kommunikációs technológiák hatását.

Ezekben a reflexiókban sajátos kettősséget figyelhetünk meg. Az egyik típusú megközelítésben arról van szó, hogy az új médium önmagában mennyire tud kialakítani közösségeket, azaz, hogy a különböző beszélgetőcsatornák, newsgroupok, E-mail-es levelezőlisták tagjai mennyire tekinthetők közösségnek, illetve hogyan működnek ezek a közösségek. A kutatás egészen empirikus és igen gyakorlatias problémákból indul ki. (Lehetséges-e például, hogy valamely nemzetközi nagyvállalat különböző kontinenseken élő és dolgozó menedzsmentje "egy csapatként" működjön, ha csak E-mail-en tartják a kapcsolatot. Ugyanez a kérdés megjelenik az egyes korosztályok távoktatásával kapcsolatban is.) A válasz persze előre sejtethető: az emberi pszichikum megkívánja, hogy időről időre videokonferenciákkal, ritkábban, de rendszeres időközökben pedig személyes találkozókkal támogassák meg az egyébként állandó kapcsolatot. (A kutatási hipotézis felvázolásakor a kutatók úgy tettek, mintha bizony valaha lett volna a történelemben csupán *egy* médiumon alapuló közösségforma. A századforduló nyomtatott újságok által meghatározott közvéleményét sem nagyon lehet elképzelni annak a figyelembevétel nélkül, hogy ezeket az újságokat tipikusan kávéházakban, egymással *beszélgetve*, az olvasottakat megtárgyalva fogyasztották a politizáló polgárok.)

A másik, közösségekkel kapcsolatos kérdéskör úgy vetődik föl, hogy szinte nincsen is kapcsolódási pontja az előző problémához. Itt arról van szó, hogy a *létező* közösségek, főként nyelvi, vallási, etnikai csoportok, illetve egyes társadalmi rétegek hogyan kapcsolódnak be a világméretű kommunikációba az új médiumok révén, illetve hogyan őrizhetik meg identitásukat az új médium által dominált kommunikációban, vagy éppen annak ellenére.

Ez lehetne az a felvetés, amely bennünket kisebbségi szempontból kifejezetten érdekelhetne, azonban a továbbiakból igyekszem megmutatni, hogy ennek a problémának nem feltétlenül abban a fogalmi keretben kell megjelenie, mint az az eddigiekben szokásos volt.

Az ezen csoportoknak az információs társadalom korában való helyzetével, identitásával foglalkozó elemzések amellet, hogy sokszor nem annyira a csoportokról magukról, hanem a gazdasági globalizáció bírálatáról szólnak, általában természetesnek, szinte természeti jelenségnek tekintik a vizsgált közösségek létét. Ebben - némi kutatói igénytelenségen túl - valószínűleg szerepet játszik az is, hogy amerikai szemszögből nézve e közösségek többsége valamilyen természet adta, biologikuma alapján meghatározott csoportnak gondolja magát (szexuális kisebbségek, nők, mexikói bevándorlók, őserdei indiánok stb.), és mint ilyenek, nem érdekes a történeti, történelmi kialakulása, de tulajdonképpen a történelme sem. Van, láthatóan más, mint a többiek, és ennyi elég.² Így az elemzésben összerosódnak egészen különböző közösségek és problémák; az esôerdôk indiánjainak és a New Yorkban dolgozó Puerto Ricó-iaknak az identitásproblémái azonos polcra kerülnek a belgiumi németekével vagy éppen az erdélyi magyarokéval. A szokásos tárgyalási mód két szempontból támadható. Egyrészt nem veszi figyelembe azt, hogy a vizsgált közösség *történeti entitás*, és mert valamilyen kommunikációs közösségrôl van szó, valamilyen meghatározott médiumnak, valamilyen sajátos kommunikációs módnak megfelelô közösségként jött létre a maga idejében, még ha ez a kommunikációs mód az oralitásnak valamilyen meghatározott fajtája is. Nem arról kellene tehát igazából beszélni, hogy miként ôrzi meg identitását az adott csoport az új közegben, mintha az identitás valami természeti dolog lenne, amit csak ki kell bányászni valahonnan, majd felmutatni, és csak az a különbség, hogy elmeséljük, kinyomtatjuk, vagy föltesszük az internetre, mégis alapjában véve *ugyanarról* a dologról van szó mindhárom médiumban. Ehelyett inkább az identitás átalakulásáról kellene beszélni, *ugyanazon a folyamaton* belül, amelyen a világnak az adott csoporton kívüli része is keresztülmegey.

A másik aggály azzal kapcsolatos, ahogyan e különböző közösségek megjelennek a világ kommunikációjának átalakulásával kapcsolatban. Bármennyire is szimpátiával viseltetik némely elemzô a vizsgált közösség iránt, az helyzetképében mégis úgy jelenik meg, mint pusztá negativitás. Nem az az érdekes, hogy vele mi történik, nem ô a történet fôszereplôje, hanem valami nála nagyobb, ôt is magába foglaló egység, mondjuk egy nemzetállam vagy az egész emberiség. A globalizálódó kommunikációról és az informatikai társadalomról szóló diskurzusban e kis csoportok pusztán annak jeleként szerepelnek, hogy lejárt a nemzetállamokba szervezôdés kora (bomlási jelenségek); vetôdjön föl a kérdés akár egyenesen úgy, hogy mi lesz a nemzetállamokkal, akár burkoltabban úgy, hogy milyen kisebb részekbôl fog összeállni a jövôben az emberiség. (A válasz: *nem* nemzetállamokból. De hogy mikbôl, arra az elemzôk általában nem térnek ki.) Az pedig, hogy differenciálatlanul "tribalizálódást" emlegetnek a nemzetállamok utáni korszakban, összerosva a fogalomban az amerikai nagyvárosok afro-amerikai gettóinak kultúráját a délszláv háborús felek, a ruandai tuszik és hutuk, valamint az európai nyelvi kisebbségek identitásával, amellet, hogy bizonyos szövegösszefüggésben kifejezetten sértô,³ mindent magába foglalni kívánó kategóriaként igazából nem ír le semmit.

A gond azonban egy valós probléma megoldási kísérletébôl származik. Az elemzôk fogalomrendszerének mélyén ott van az a közkeletû, de azért mindig konkretizálândó vélekedés, hogy a nemzetállam mint közösségforma a kifejlett könyvnyomtatás korának a terméke, így egy másik kommunikációs technológia dominánssá válásával el kell tûnnie, a feladat pedig annak meghatározása, hogy mi lesz a következô kommunikációs korszak számára megfelelô politikai közösség. Már ebben a megfogalmazásban látható, hogy összerosódik két folyamat; a bürokratikus, aprólékos adminisztrációt és széles körû mindennapi írásosságot, írástudást igénylô állam kialakulása, illetve a nyomtatás által terjesztett normatív irodalmi nyelv által a közbeszédnek és az ugyanezen nyomdatermékek által terjesztett vélekedések által a közvéleménynek a standardizálódása. A két folyamat nem párhuzamos egymással, ezért, ha bizonyos, egyébként értelmes megfontolások alapján az így kialakult modell lebontásáról, végérôl beszélünk, nem mindegy, hogy melyikre gondolunk a kettô közül. A felvázolt gondolkodásmód alapján viszont összecsúsznak olyan jelenségek, mint például az egyes német tájszólások új életre kelése a helyi kábeltévé-adásokban, ugyanez a jelenség a különböző amerikai nagyvárosok és gettók szlengjeivel kapcsolatban, a katalán nyelvi autonómia, valamint a kínai tartományok önállósodási folyamata. Itt a kommunikációs formák és a politikai entitások fajtáinak kétségtelenül meglévô párhuzama valami erôszakolt mechanikus megfelelésben kerül elô: vannak mai egységek, ezeket a könyvnyomtatás által dominált kommunikáció szabályai hozták létre és nemzetállamnak tekintjük ôket, akár azok - más kritériumok alapján -, akár nem, és vannak új közösségi formák, amelyek a tribalizálódás aletei, legyen bár képviselôjük konzervatív barcelonai városatya vagy tömeggyilkos hutu milicista. (A "tribalizálódás" jelensége természetesen összefügg a különböző fundamentalizmusok természetrajzával. Azonban ennek elemzésében is ritkán találkozunk annak a folyamatnak az ábrázolásával, ahogyan egy közösség az azt összetartó kommunikáció szerkezetének a megváltozása következtében fundamentalistává válik.)

Hátra van még annak a kérdésnek a föltevése, hogy mindezekből a dilemmákból, problémafelvetési zsákutcákból milyen lehetséges feladatok származhatnak egy későbbi kutatás, illetve újragondolt kisebbségi önmeghatározás számára.

Először is meg kellene fogalmazni, milyen típusú kommunikációs közösség volt a magyarság, ezen belül az erdélyi magyarság a 19-20. században, és milyen típusú most. Valamiképpen strukturálni, árnyalni kellene már a könyvnyomtatás kora-nemzetállam közti összefüggés sugallta képletet is, azután viszont a vizsgálatnak éppen azt az űrt kellene betöltenie, amely az információs társadalomról szóló nemzetközi irodalomban mutatkozik az egyénekből felépített új kisközösségek pszichológiai és szociológiai jellemzőinek aprólékos és gyakorlatias vizsgálata, valamint a nagyobb, részben etnikai és nyelvi közösségek helyzetének és szerepének elnagyolt, igen sokszor ideologikus "leírása" között. Ennek az űrnek a betöltése nem csupán önmagában hasznos, hanem a nemzetközi tudományosság szintjén is hozzájárulhat az információs társadalom működési törvényeinek a megismeréséhez.

Az első, eszmecsere és magános gondolkodásra alkalmas kérdés az volna, hogy mennyire lesz, lehet más *a hely, a lokalitás* szerepe a közgondolkodásban. Valóban a "helyek terében" élő "közép" és az "áramlás terében" élő elit dichotómiája korunk fő ellentmondása, vagy - ahogyan én gondolom - mindenkire és mindenre kiterjedő identitás-átfogalmazás közepén állunk, amelyben az elitnek legfőbb lépéselőnye van.

1 Bevert angol rövidítéssel ezt hívják CMC-nek. [Computer-Mediated Communication]. Átfogó tanulmánykötet a témáról: Ess, Charles [ed.]: *Philosophical Perspectives on Computer-Mediated Communication*. State University of New York Press, Albany 1996. Magyarul legutóbb a Korunk 2000. áprilisi, internetes tematikus számában lehetett olvasni a témáról. A Korunk 2000. januári számában megjelent *Helyi közösségek és etikák a hálózottság korában* című írásomban, melyben az ittenihez hasonló problémákkal foglalkozom, felhívom a figyelmet néhány, a témában megjelent írásra, és némelyiknek a gondolatmenetét is áttekintem a szövegben. Itt, mivel nem egy-egy szerzővel, hanem általánosabb nézettípusokkal kívánok vitatkozni, a továbbiakban a konkrét szöveghivatkozásokat mellőzöm.

1 A biologikumon alapuló önmeghatározás sajátosságaira bővebben utaltam a Magyar Kisebbség 1998/3-4. számában megjelent *Többség, kisebbség, filozófia* című írásomban.

3 Afrikai értelmiségiek figyelmeztetnek arra, más összefüggésben, hogy mennyire előítéletekkel terhelt az a szóhasználat, amelyben 30-40 milliós, több száz éves regisztrált történetű, egykor birodalmat alapító, irodalmi nyelvvél rendelkező afrikai etnikumokat következetesen 'törzseknek' neveznek, míg ilyen kifejezést a legkisebb, államisággal soha nem rendelkező európai népcsoportokra sem vonatkoztatnának.

- [Berényi Dénes: Az erdélyi magánegyetem kérdéséhez](#)
- [Biró A. Zoltán: Romániai magyar magánegyetem, székelyföldi szemszögből](#)
- [Hollanda Dénes: Hozzászólás Tonk Sándor Romániai magyar magánegyetem című vitaindító írásához](#)
- [Horváth Sándor: Hozzászólás Tonk Sándor, a Sapientia Kuratóriuma elnökének tanulmányához](#)
- [Kerekes Jenő: Hozzászólás a romániai magyar egyetemi hálózat kiépítésének kérdéséhez](#)
- [Mester Béla: Mi\(ke\)t értünk ma az "egyetem" szón?](#)
- [Péli Gábor: Romániai magyar magánegyetem](#)
- [Péntek János: Elvek, tervek és realitások](#)
- [Pusztai Kálmán: Vélemény Tonk Sándor írásával kapcsolatban](#)
- [Somai József: Válaszúton a függőség vagy függetlenség felé](#)
- [Szabó Bálint György: Az erdélyi magyarok 21. századi felsőfokú oktatásának alapelveiről a Transylvania Trust Alapítvány értelmezésében](#)
- [Veress Károly: Egy egyetemkonceptió az illúzió és a valóság között](#)
- [Vofkori László: Hozzászólás az Erdélyi Magyar Magánegyetem ügyéhez](#)
- [Wanek Ferenc: Gondolatok a Romániai magyar magánegyetemről, Tonk Sándor vitaindító írása kapcsán](#)
- [Kurdi Krisztina - Ring Éva: Kisebbségi felsőoktatási modellek az Európai Unióban és az Erdélyi Magyar Magánegyetem](#)
- [Székely István: Értelmezési keret az erdélyi magyar egyetem kérdéséhez, különös tekintettel annak demográfiai összetevőire](#)
- [György Lajos: A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés 1927. évi helyzete és jövő feladatai Erdélyben](#)
- [Tanulmányi bizottság Kolozsvárott](#)
- [A Sapientia Alapítvány Kuratóriumának Nyilatkozata az Erdélyi Magyar Magánegyetem létrehozásáról](#)
- [A Sapientia Alapítvány pályázati felhívása](#)
- [A kolozsvári székhelyű Sapientia Alapítvány Kuratóriumának közleménye](#)

- Vetési László: Szórványstratégia - nemzetstratégia
- Dan Oprescu: A nemzeti kisebbségek 1999-ben
- Györi Szabó Róbert: A nemzeti kisebbségek oktatási rendszerei Lengyelországban
- Baranyi László: Magyar rádiós közszolgálat Romániában
- Kósa András László: Új biztonságpolitika az Európai Unióban. Meghatározó lesz-e a Nyugat-európai Unió?
- Mester Béla: Kisebbségi identitás a hálózottság korában
- Zakota Zoltán: Centralizáció és provizorátus
- Gerencsér Balázs - Juhász Albin: A kárpát-medencei magyar autonómiák lehetősége az ezredfordulón
- Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918-1940
- Zsigmond Csilla Dalma: Ökológiai katasztrófa vagy véletlen baleset? A ciánszennyeződés romániai sajtóvisszhangja
- A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája 1988 (folytatás)
- A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája 1999. harmadik negyedév

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék